

Profesor Wanda Grębecka (1932–2023) i jej związki z „Kwartalnikiem Historii Nauki i Techniki”

Dr hab. Wanda Grębecka, prof. PAN z „Kwartalnikiem Historii Nauki i Techniki” współpracowała od 1975 r., gdy została sekretarzem naukowym w nowej redakcji czasopisma, kierowanej przez prof. dr hab. Irenę Stasiewicz-Jasiukową. Funkcję tę pełniła do 1981 r., następnie ponownie w latach 1994–1999. W 1999 r. Profesor Grębecka została zastępcą redaktora naczelnego, którym był wówczas prof. dr hab. Stefan Zamecki. Na tym stanowisku pozostała do 2016 r.

Wanda Grębecka urodziła się 5 maja 1932 r. w Łodzi, tam rozpoczęła naukę i w 1950 r. uzyskała maturę. Studiowała na Wydziale Biologii i Nauki o Ziemi Uniwersytetu Łódzkiego (1950–1953), a następnie na Uniwersytecie Warszawskim (1953–1955); w 1955 r. uzyskała dyplom magistra biologii w zakresie fizjologii roślin. Po studiach podjęła pracę w Instytucie Fizjologii i Żywienia Zwierząt PAN. Następnie, w latach 1958–1969, była zatrudniona w Ośrodku Dokumentacji Ewolucjonizmu przy Wydziale II PAN. Prowadziła badania z zakresu historii biologii i pod kierunkiem prof. dr hab. Kazimierza Petruszewicza rozpoczęła pracę nad rozprawą doktorską poświęconą ewolucji pojęcia doboru w praktyce rolniczej okresu przeddarwinowskiego. Jednocześnie uczęszczała na seminaria Zespołu Historii Metodologii Przyrodznawstwa prowadzone przez prof. Władysława Krajewskiego z Instytutu Filozofii UW. Likwidacja Ośrodka Dokumentacji Ewolucjonizmu przeszkodziła jej w dokończeniu doktoratu. W 1969 r. została przeniesiona do Instytutu Ekologii PAN i zatrudniona w dziale wydawniczym; zajmowała się m.in. opracowaniem spisu ekologów polskich. Zdobyte doświadczenie w przygotowywaniu i redagowaniu prac naukowych wykorzystała później w „Kwartalniku”. W 1972 r. została zatrudniona w Zakładzie Historii Nauki PAN (późniejszym Instytucie Historii Nauki PAN) w Pracowni Historii Nauk Przyrodniczych. W 1989 r. obroniła doktorat, przedstawiając rozprawę *Badania szaty roślinnej, prowadzone w ośrodku wileńskim i krzemienieckim*

Ryc. 1. Profesor Wanda Grębecka (1932–2023) (fot. Dorota Kozłowska, IHN PAN)

(1781–1840)¹; w 1999 r. uzyskała habilitację, której podstawą była książka *Wilno – Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1781–1841)*².

Sekretarz naukowy, zastępca redaktora naczelnego „Kwartalnika”

Jako biolog z wykształcenia Profesor Grębecka w „Kwartalniku” zajmowała się działem historii nauk przyrodniczych. Praca ta nie ograniczała się do redakcji tekstów, lecz polegała również na zdobywaniu wartościowych artykułów omawiających główne kierunki badań nad historią nauk przyrodniczych prowadzonych w Polsce czy też odwołujących się do ważnych dla tej dziedziny rocznic, a także prac dotyczących zagadnień metodologicznych istotnych dla badania dziejów nauk przyrodniczych.

Szczególną rolę w „Kwartalniku” pełniły autobiografie polskich naukowców, które podkreślały rangę czasopisma i pokazywały, że historia nauki dzieje się niemal na naszych oczach: nie jest dziedziną oderwaną od nauki współczesnej, lecz niejednokrotnie pomaga w zrozumieniu jej uwarunkowań i powiązań. W tekście opublikowanym z okazji jubileuszu „Kwartalnika”, *Półwiecze „KHNI” – spojrzenie biologa*, prof. dr hab. Leszek Kuźnicki zauważył:

Gmach nauki budują dzisiaj miliony ludzi i z tych powodów ich indywidualny wkład pozostaje rozpoznany w krótkim odcinku czasu lub przemija niezauważalny. Jest to przejaw dehumanizacji nauki. Drukowanie autobiografii wydaje się najskuteczniejszą drogą przeciwstawienia się temu zjawisku. Każdy autor pisząc o swojej drodze naukowej uwzględnia szerszy kontekst społeczny, opisuje środowisko, w którym wyrastał, badał i tworzył. Autobiografia staje się jednocześnie cegiełką dziedzictwa kulturowego. Tak więc, gdyby „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” drukował tylko autobiografie już na tej podstawie zasługiwałby na pozytywną notę, bowiem dzięki tego rodzaju publikacjom wnoszony jest trwały wkład w poznanie historii nauki w Polsce³.

Autobiografie wzbudzały duże zainteresowanie i zyskiwały odbiorców również poza kręgiem naukowym. Czytelnicy poszukiwali w nich nie tylko faktów o dokonaniach naukowych, chcieli też poznać ludzi nauki, ich podejście do życia i pracy⁴. Cykl ten rozpoczęto w 1976 r. i był kontynuowany przez kolejne zespoły redakcyjne, chociaż z czasem prac tych było coraz mniej. Teksty te powstawały w ścisłej współpracy redakcji i autorów, których bogata materia wspomnień wymagała niekiedy pewnego ukierunkowania, a czasem opracowania od strony warsztatowej. Od pomysłu do jego realizacji upływało sporo czasu, niekiedy teksty trzeba było „wydobyć” od autora. Na łamach „Kwartalnika” opublikowano zaledwie kilka autobiografii przedstawicieli nauk przyrodniczych. Jedną z nich była

1 W. Grębecka, *Badania szaty roślinnej prowadzone w ośrodku wileńskim i krzemienieckim 1781–1840*. [w:] *Wkład wileńskiego ośrodka naukowego w przyrodnicze poznanie kraju (1781–1842)*, red. J. Babicz, W. Grębecka, Wrocław 1988 (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. 141), s. 115–225.

2 W. Grębecka, *Wilno – Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1781–1841)*. Warszawa 1998 (Rozprawy z Dziejów Nauki i Techniki, t. 7).

3 L. Kuźnicki, *Półwiecze „KHNI” – spojrzenie biologa*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” [dalej „KHNI”] 2006, t. 51, nr 1, s. 83–92.

4 Zob. J. Rózewicz, *The 25th Anniversary of the “Quarterly Journal of the History of Science and Technology”, “KHNI”* 1980, t. 25, nr 4, s. 769–774.

Autobiografia prof. dr hab. Zofii Kielan-Jaworowskiej⁵. Do jej napisania autorkę zachęcił prof. Kuźnicki, a Profesor Grębecka, zaangażowana przy realizacji tego projektu, długo zabiegała o tekst i zajmowała się jego redakcją.

Prof. Kielan-Jaworowska była paleontologiem, organizatorką i kierowniczką Polsko-Mongolskich Wypraw Paleontologicznych (1963–1971), podczas których zebrano bogaty materiał kopalny z ery mezozoicznej, a odkrycie na pustyni Gobi szczątków nieznanymi dinozaurów i innych zwierząt było szeroko komentowane w świecie naukowym. Odkrycie to przeniknęło również do wiedzy potocznej, a prof. Kielan-Jaworowska była znana nie tylko w świecie nauki. Opublikowanie jej autobiografii Profesor Grębecka uważała za ważne dokonanie „Kwartalnika”.

W czasach, gdy nie liczone punkty za publikacje, zabieganie o nowe artykuły było istotną częścią polityki „Kwartalnika”. Liczyły się kontakty z autorami. Z niektórymi Profesor Grębecka spotykała się osobiście, autorzy przychodzili do Instytutu, przynosili swoje prace, dyskutowali. Prof. dr hab. Andrzej Bednarczyk z Instytutu Filozofii UW, zajmujący się historią idei i filozofią biologii, był jednym z tych autorów, z którym Profesor Grębecka współpracowała najdłużej. Jego wizyty w redakcji nie ograniczały się do dostarczenia maszynopisu; były to spotkania, podczas których przedstawiał swój tekst, swój punkt widzenia, dyskutując i omawiając z Profesor Grębecką szczegóły. Na łamach „Kwartalnika” do 2010 r. prof. Bednarczyk opublikował ok. czterdziestu tekstów (recenzji i artykułów)⁶. Jego wyczelowane i zwykle obszerne prace były istotne dla działu historii nauk przyrodniczych, stanowiły stały element dający historii biologii filozoficzną podbudowę, a nieraz stawały się przedmiotem późniejszych ożywionych dyskusji Profesor Grębeckiej z redaktorem naczelnym, prof. Zameckim, gdy broniła „swoich” tekstów i zabiegała o to, aby znalazły się w dziale artykułów.

Profesor Grębecka współpracowała także z początkującymi i mniej doświadczonymi autorami. Pomagała im w przygotowaniu tekstu i zachęcała do dalszej pracy. Jednym z nich był pochodzący z Białorusi Józef Ziemczonok, który dzięki Profesor Grębeckiej opublikował na łamach „Kwartalnika” swoje prace poświęcone XIX-wiecznemu przyrodnikowi Konstantemu Tyzenhauzowi⁷.

Istotna była także działalność Profesor Grębeckiej w ramach Zespołu Historii Botaniki, a także współpraca z Zespołem Historii Zoologii oraz Zespołem Historii Nauk Leśnych⁸, które stwarzały możliwość poznania historyków tych dziedzin działających w ośrodkach regionalnych i pozyskania dla „Kwartalnika” autorów tekstów dotyczących historii nauk przyrodniczych. Taką współpracę Profesor Grębecka nawiązała m.in. z naukowcami z Ogrodu Botanicznego UJ, zwłaszcza z prof. Alicją Zemanek, która publikowała w „Kwartalniku” prace dotyczące historii ogrodów botanicznych i historii botaniki⁹.

5 Z. Kielan-Jaworowska, *Autobiografia*, „KHNiT” 2005, t. 50, nr 1, s. 7-50; zob. też. L. Kuźnicki, *Półwiecze „KHNiT”*, s. 85.

6 Ibidem, s. 86–87.

7 Zob. J. Ziemczonok, *Muzeum zoologiczne Konstantego Tyzenhauza w Postawach (1814–1856)*, „KHNiT” 2001, t. 46 nr 2, s. 121–140; idem, *Konstanty Tyzenhauz (1786–1853): twórca i mecenas polskiej ornitologii*, „KHNiT” 2006, t. 51, nr 3–4, s. 151–168.

8 Prof. Grębecka należała do Zespołu Historii Botaniki od 1972 lub 1973 r., od 1990 r. pełniła funkcję Przewodniczącej tego Zespołu. W latach siedemdziesiątych XX w. zamieszczała w „Kwartalniku” sprawozdania z posiedzeń Zespołu Historii Botaniki oraz relacje z sesji naukowych poświęconych przyrodoznawstwu.

9 Zob. np. A. Piekieleko-Zemanek, *Rola ilustracji w historii botaniki*, „KHNiT” 1986, t. 31, nr 2, s. 505–522; A. Zemanek, *Z problematyki najstarszych ogrodów botanicznych w Polsce (XVI–XVIII w.)*, „KHNiT” 1994, t. 39, nr 3–4, s. 3–26.

Dzięki współpracy w ramach Zespołów na łamach „Kwartalnika” ukazywały się również informacje o aktualnych badaniach z zakresu historii nauk przyrodniczych prowadzonych w kraju. Profesor Grębecka uważała, że

ta forma organizacji współpracy z ludźmi, interesującymi się dziejami swojej dyscypliny, była bardzo pożyteczna. Pozwalała na kontakty i przedstawianie swoich problemów w szerszym gronie, udostępniała członkom Zespołów bogatą bibliotekę Zakładu [Historii Nauki – dop. A.T.] z profesjonalnymi historykami nauki, których zapraszaliśmy na zebrania, lub którzy byli członkami Zespołów¹⁰.

W latach siedemdziesiątych XX w. Zakład Historii Nauki rozpoczął badania nad rozwojem nauki na dawnych ziemiach Rzeczypospolitej. Wyniki tych badań były referowane m.in. podczas sesji zorganizowanej w 1983 r. przez Zespół Historii Botaniki z okazji 200-lecia urodzin wybitnych botaników Wilibalda Bessera i Antoniego Andrzejewskiego. Sprawozdanie z sesji, autorstwa Profesor Grębeckiej, opublikowano w Kwartalniku w 1986 r.¹¹ Kolejne sprawozdanie poświęciła zorganizowanej w 1986 r. sesji z okazji 200-lecia wydania pierwszego polskiego podręcznika botaniki – *Botanika dla szkół narodowych* [...] Krzysztofa Kluka¹².

Zakład Historii Nauki PAN współpracował również z zespołem badaczy z Łomży i Towarzystwem Naukowym im. Wagów. O tej współpracy, wspólnie organizowanych sesjach, Profesor Grębecka informowała na łamach Kwartalnika, zamieszczając sprawozdania z posiedzeń i sesji oraz teksty wygłoszonych referatów (jeśli nie były publikowane w oddzielnym wydawnictwie). Dotyczyły one m.in. problemów ochrony przyrody, w tym ochrony Narwi i jej doliny¹³. W 1988 r. zorganizowano sesję poświęconą Adamowi Wodziczce – botanikowi zaangażowanemu w ruch ochrony przyrody. Kilka referatów wygłoszonych podczas tej sesji ukazało się później w „Kwartalniku”¹⁴.

Istotną rolę „Kwartalnika” było także informowanie o nowych wydawnictwach i publikacjach z zakresu historii nauki. Recenzje książek polskich, niekiedy także zagranicznych wydawnictw, ukazywały się w każdym numerze. Profesor Grębecka, która recenzowała książki dotyczące historii nauk przyrodniczych¹⁵, podchodziła do nich krytycznie, ale jednocześnie poszukiwała w nich treści, które mogły stać się inspiracją do dalszych badań i dyskusji, wskazujących nowe pola badawcze dla historyków nauk przyrodniczych, jak

10 W. Grębecka, *Praca w Zakładzie Historii Nauk Przyrodniczych. Zespół Historii Botaniki*, [w:] *Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk w latach 1953–2003. Księga jubileuszowa z okazji pięćdziesięciolecia działalności*, red. J. Schiller, L. Zasztowt, Warszawa 2004, s. 247–257.

11 Eadem, *Sesja naukowa poświęcona 200-leciu urodzin wybitnych botaników Wilibalda Bessera (1784–1842) i Antoniego Andrzejewskiego (1785–1868)*, „KHNI” 1986, t. 31, nr 2, s. 602–604. Zob. też eadem, *Praca w Zakładzie*, s. 256

12 Eadem, *Zebranie poświęcone 200-leciu ukazania się podręcznika Krzysztofa Kluka Botanika dla szkół narodowych*, „KHNI” 1986, t. 31, nr 2, s. 608–614

13 Eadem, *Zygmunt Gloger – badacz przeszłości ziemi ojczystej... Polskie tradycje ochrony środowiska naturalnego. Sesja naukowa w Ciechanowcu i Łomży, wrzesień 1980*, „KHNI” 1981, t. 26, nr 2, s. 477–481.

14 Eadem, *Poglądy Adama Wodziczki na tle nauki o ochronie przyrody czasów międzywojennych*, „KHNI” 1991, t. 36, nr 2, s. 67–78; Z. Wójcik, *Adam Wodziczko jako nauczyciel i propagator ochrony przyrody*, „KHNI” 1992, t. 37, nr 4, s. 47–57.

15 Zob. np. W. Grębecka, *Johann Wolfgang Goethe, Problemy metodologiczne teorii typu morfologicznego, A Bednarczyk, Wrocław 1973* [recenzja], „KHNI” 1975, t. 20, nr 2, s. 368–372; eadem, *The Young Darwin and his cultural circle. A study of influences which helped the shape the language and logic of the first drafts of the theory of natural selection*, E. Manier, Dordrecht-Boston 1978 [recenzja], „KHNI” 1983, t. 28, nr 1, s. 213–215.

np. w artykule recenzyjnym książki *Istorija biologii. S drevniejszych wriemien do naczała XX wieku czy Ekologia człowieka – historia i współczesność*¹⁶.

Autorka

Jako historyk nauk biologicznych Profesor Grębecka oprócz tekstów kronikarskich oraz recenzji książek publikowała na łamach „Kwartalnika” artykuły naukowe, w których przedstawiała własne badania. Pierwszą pracę opublikowała w „Kwartalniku” 1977 r. – był to artykuł *Z dziejów poznania zasobów roślinnych w Polsce: próba ujęcia tematu*¹⁷, w którym znalazł się krótki przegląd stanowisk reprezentowanych przez przyrodników na temat zasobów naturalnych kraju. Autorka wykazała, że współczesna definicja zasobów roślinnych jest wynikiem współpracy różnych dyscyplin, a badania nad tym tematem powinny być interdyscyplinarne, aby dać jak najpełniejszą odpowiedź na pytania:

jakie prace, badania i teorie doprowadziły do takiego poznania budowy szaty roślinnej Polski, że stały się podstawą współczesnej koncepcji zasobów roślinnych oraz jakie poglądy na zasoby funkcjonowały w każdym konkretnym okresie historycznym, jaka była ich ranga naukowa i światopoglądowa¹⁸.

W latach osiemdziesiątych XX w. Profesor Grębecka powróciła do zagadnień ewolucjonizmu i recepcji teorii Darwina w artykule *Źródła teorii doboru w darwinizmie: miejsce i rola wiedzy rolniczej w teorii Darwina*¹⁹. W późniejszych tekstach dominowały inne tematy. Zmiana ta wiązała się prawdopodobnie ze zmianą tematu rozprawy doktorskiej, Profesor Grębecka skierowała swoje zainteresowania badawcze na historię nauk botanicznych na ziemiach polskich oraz historię ochrony przyrody, podjęła badania dotyczące historii botaniki w Uniwersytecie Wileńskim w XVIII i XIX w. oraz w ośrodku krzemienieckim. Poszukiwania te dotyczyły głównie naukowej i dydaktycznej działalności tamtejszych botaników oraz ich współpracy. Na łamach „Kwartalnika” opublikowała wówczas artykuły: *Jan Wolfgang – organizator zespołowych badań szaty roślinnej* oraz *Nauki biologiczne na łamach „Dziennika Wileńskiego”: zarys problematyki*²⁰. Interesowała się również działalnością uczonych, którzy wprowadzili do nauk przyrodniczych w Polsce nowe pola badawcze. W „Kwartalniku” opublikowała artykuł m.in. na temat działalności Józefa Rostafińskiego (1850–1928), który zapoczątkował w Polsce kształtowanie się historii biologii jako odrębnej dyscypliny²¹ oraz Krzysztofa Kluka – pierwszego polskiego botanika i florysty czasów Oświecenia, który

16 Eadem, *Nowoczesna koncepcja dziejów biologii. Istorija biologii. S drevniejszych wriemien do naczała XX wieku*. Red.: S. R. Mikulinskij. Moskwa 1972, „KHNI” 1976, t. 21, nr 2, s. 337–342; eadem, *Ekologia człowieka – historia i współczesność*, pod red. B. Kuźnickiej, Warszawa 1995 [recenzja], „KHNI” 1995, t. 40, nr 3, s. 208–217.

17 Eadem, *Z dziejów poznania zasobów roślinnych w Polsce: próba ujęcia tematu*, „KHNI” 1977, t. 22 nr 2, s. 341–348.

18 Ibidem s. 347–348.

19 Eadem, *Źródła teorii doboru w darwinizmie: miejsce i rola wiedzy rolniczej w teorii Darwina*, „KHNI” 1983, t. 28, nr 1, s. 79–104.

20 Eadem, *Jan Wolfgang – organizator zespołowych badań szaty roślinnej*, „KHNI” 1980, t. 25, nr 1, s. 27–46; eadem, *Nauki biologiczne na łamach „Dziennika Wileńskiego”: zarys problematyki*, „KHNI” 1981, t. 26, nr 1, s. 87–109.

21 Eadem, *Prace Józefa Rostafińskiego na tle tradycji historii botaniki w Polsce*, „KHNI” 1986, t. 31, nr 2, s. 491–504.

przyczynił się do tego ruchu umysłowego, zwanego epoką wielkiej reformy, brał udział w wielkim dziele odnowy szkolnictwa oraz swoimi książkami zapoczątkował rozwój zaniedbanej bardzo dziedziny – nauk przyrodniczych, dziedziny która zdecydowała o wielkim postępie cywilizacyjnym narodów zachodu Europy²².

Badania nad rozwojem botaniki wiązały się z problemami ochrony przyrody. Temat ten Profesor Grębecka poruszyła w kilku artykułach zamieszczonych w „Kwartalniku”. W pracy *Kształtowanie się naukowego programu pogranicznych parków narodowych w Karpatach* omówiła ważny problem kształtowania się pojęcia zasobów naturalnych²³. W swoich tekstach podkreślała oryginalny wkład Polski w koncepcję ochrony przyrody, którym była organizacja parków narodowych obejmujących tereny stanowiące integralną część przyrodniczą, ale znajdujące się na obszarach różnych państw²⁴.

Opublikowane na łamach „Kwartalnika” artykuły pokazują część dorobku naukowego Profesor Grębeckiej i dotyczą przede wszystkim historii botaniki na ziemiach polskich oraz problemów ochrony przyrody. Autorka często wskazywała w nich na problemy wymagające dalszych, wielokierunkowych i zespołowych badań, a dzięki temu jej prace mogą inspirować do nowych badań i poszukiwań nowej perspektywy badawczej. Działalność redakcyjna Profesor Grębeckiej jest trudniejsza do uchwycenia, można jednak zauważyć, że jej celem było dążenie do tego, aby historia nauk przyrodniczych była stale obecna na łamach „Kwartalnika”.

Anna Trojanowska

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN

ORCID 0000-0003-3870-3679

22 Eadem, *Dzieło Krzysztofa Kluka na tle rozwoju botaniki*, „KHNI” 2000, t. 46, nr 3–4, s. 161–172, tu s. 161.

23 Eadem, *Kształtowanie się naukowego programu pogranicznych parków narodowych w Karpatach*, „KHNI” 1985, t. 30, nr 3–4, s. 643–670.

24 Eadem, *Poglądy Adama Wodiczki na tle nauki o ochronie przyrody czasów międzywojennych*, „KHNI” 1991, t. 36, nr 2, s. 67–78; eadem *Problem ochrony rodzimego krajobrazu a tożsamość narodowa*, „KHNI” 2010, t. 55, nr 3–4, s. 249–266.